

'NE VEM' - UČINKOVITA MERA DRUŽBENO-EKONOMSKEGA POLOŽAJA ŽENSK

DON'T KNOW - an efficient measure of women's socio-economic status: In many studies it has been shown that 'don't know' and 'no opinion' responses in surveys are not randomly distributed. Females and those lower in SES have consistently higher DK response rates than males and those higher in SES. Using the 1984, 1986, 1987 and 1988 Slovene Public Opinion Study it has been shown that the sex differences in DK are growing with the increasing of the socio-economic crisis in Slovenia.

1. Izhodišča

Položaj žensk v Sloveniji je v mnogočem specifičen tako glede na položaj žensk v Jugoslaviji, kakor tudi širše. Delež žensk med zaposleno populacijo je eden najvišjih v svetu, kar pomeni, da je v Sloveniji zaposlena praktično vsaka odrasla ženska. Struktura zaposlenosti žensk glede na panoge gospodarstva in glede na položaj na delovnem mestu je izrazito neugodna: v slovenskem gospodarstvu so ženske zaposlene pretežno v nizko akumulativnih in obnem delovno najintenzivnejših industrijah, kakor je tekstilna, obutvena, tobačna, predelovalna industrija ipd. (spomnimo se na podatek, da je med delavci za tekočim trakom v Sloveniji preko 70% žensk). Podobno velja za ženske, zaposlene v administraciji in terciarni dejavnosti. Reči je mogoče, da v slovenskem gospodarstvu 'neposredna proizvodnja' in 'neposredna administracija' slonita v veliki meri prav na ženski delovni sili. Temu je potrebno dodati drugo znano dejstvo, da je namreč vsem juridičnim in ideološkim proklamacijam o enakopravnosti navkljub položaj žensk v družini ostal malone nespremenjen. To pa preprosto pomeni, da družinsko in gospodinjstvo delo vseskozi sloni na ženski (Ferligoj, Mežnarič, Ule 1980). Še več: raziskave v zadnjih letih pri nas in v svetu kažejo, da se družinsko/gospodinjstvo delo še povečuje. Splošni trend torej je, da so delovne obremenitve (zaposlene) ženske vse večje (Boh. Sadar-Cernigoj 1983).

V naših razmerah položaj žensk opredeljuje še ena izredno pomembna razsežnost, to je dolgotrajna ekonomska ter politična kriza. Znano je, da dolgotrajna kriza posebej

prizadeva prav določene skupine prebivalstva, med katerimi bomo vselej našli mlade in ženske.

Z vidika žensk in družine se v družbeno recesivnih obdobjih intenzivirata predvsem dva procesa:

1. Družina močneje izstopi kot dejavnik slojevske razredne diferenciacije, kar se posebej odraža na položaju otrok. Družina mobilizira vse možne materialne in storitvene resurse, kar pomeni aktiviranje sorodstvenih mrež (Iglič 1989), predvsem pa opravljanje del znotraj 'sive ekonomije'. Obenem se velik del stroškov družbene reprodukcije, ki so že bili 'socializirani', zaradi vsespoločne krize in pomanjkanja denarja ponovno vrača v družino. Družina deluje kot amortizer družbenih konfliktov, blaži napetosti, zmanjšuje konflikte. Spričo zunanjih obtežitev se družina navidez notranje stabilizira, začasno potlači lastno potencialno konfliktnost ipd.
2. V kriznih razmerah se dodatno povečuje pomen ženskega dela, tako plačanega kot domačega. Povečuje se obseg domačega dela v smislu intenzifikacije že obstoječega dela in v smislu organizacije novih strategij zadovoljevanja potreb, ki jih družina trgu in družbenim službam bodisi ne more, bodisi noče prepustiti. Povečuje se pritisk na delovno intenzivne gospodarske panoge, ki so v jugoslovanski ekonomiji relativno uspešne, ker slonijo na izredno ceneni delovni sili, ta pa je, kot rečeno, v veliki meri prav ženska.

Zdi se, da se posledice silne obremenjenosti ženske populacije v Sloveniji že kažejo, in sicer kot kronična izčrpanost (Boh 1985), kot neinformiranost, nevednost in apatičnost. Empirično je to stanje možno meriti z deležem odgovorov 'ne vem, neodločen' v mnenjskih raziskavah. Več avtorjev je namreč pokazalo, da odgovori 'ne vem' niso slučajno porazdeljeni. Ferber (1966), Francis in Busch (1975), Rapoport (1982), Michelat in Simon (1985) in drugi so pokazali, da so odgovori 'ne vem' statistično značilno povezani z izobrazbo, spolom, starostjo, tipom gospodinjstva, v katerem anketiranec živi, regijo, velikostjo naselja in poklicem. Ugotovili so, da tudi pri spreminjanju pogojev pri spraševanju in vprašalnika povezanosti med odgovorom 'ne vem' in omenjenimi lastnostmi vprašanca ostajajo. Torej kategorija 'ne vem' vsekakor razkriva pomembne in značilne lastnosti vprašancev.

Znana sta predvsem dva razloga za odločitev za odgovor 'ne vem' (Rapoport 1982): (1) vprašanec ima premalo informacij ali znanja, da bi lahko oblikoval svoje mnenje (objektivna nekompetentnost) in (2) vprašancu lahko primanjkuje subjektivne kompetence in zaupanja, potrebnega za razvoj in oblikovanje določenega mnenja. To drugo se na primer kaže, ko ob kontroli izobrazbe in informiranosti ostaja statistično značilna zveza med 'ne vem' in npr. starostjo ali spolom. Da je delež odgovorov 'ne vem' vsebinsko pomembna spremenljivka kot lastnost vprašanca in ne le spraševanja in vprašalnika, je

Rapoport (1982) dokazoval tudi s stabilnostjo te spremenljivke v času, ko so ponovljena natanko enaka vprašanja. Rapoport v svojem delu pokaže, kako lahko z deležem 'ne vem' pojasnjuje spolno vlogo v socializaciji.

Več avtorjev je ugotovilo, da ženske raje odgovarjajo na vprašanja o družbenopolitičnih temah z 'ne vem' kot moški. Rapoport (1982) pojasnjuje to razliko s socializacijo: ženske so namreč stoletja vzgojene v prepričanju, da je politika predvsem moška aktivnost. Posledica tega je nižja stopnja subjektivne politične kompetence pri ženskah. Rapoport (1981) v svojem drugem tekstu trdi, da ženske ob predpostavki, da imajo nižjo stopnjo subjektivne kompetence pri podobni stopnji znanja, potrebujejo večjo objektivno politično kompetenco (npr. znanje), da bi pokazale podobno mnenjsko obnašanje kot moški. To domnevo je potrdil, kajti pri visoki izobrazbi so razlike med spoloma v odgovorih 'ne vem' skoraj izginile. Pokazal je tudi, da so razlike med spoloma s časom zmanjšujejo, kar pojasnjuje z večjim vplivom ženskih gibanj, večjim številom žensk v političnem življenju, večjimi možnostmi vključevanja žensk v politiko, ipd.

V tem članku je pokazano, da se trendi, ki so potrjeni v mnenjskih raziskavah razvitega sveta, na žalost ne kažejo v slovenskem prostoru. V raziskavah Slovenskega javnega mnenja se namreč v zadnjih letih delež teh odgovorov prav pri ženski populaciji ne zmanjšuje in to pri vprašanih s tistega področja ekonomskega in političnega življenja, ki izrazito vplivajo na sedanji, še bolj pa na bodoči družbeni razvoj. Rezultati raziskave Slovensko javno mnenje 1988 kažejo, da je delež odgovorov na stališča o družbeno-političnih in aktualnih dogodkih z 'ne vem, neodločen' pri ženskah dva do trikrat večji kot pri moških in ta razkorak med spoloma se v zadnjih letih z večanjem vsesplošne krize povečuje.

V empiričnem delu tega dela so uporabljeni že zbrani podatki longitudinalne raziskave Slovensko javno mnenje in na njih empirično preverjane različno postavljene domneve, ki obravnavajo slabšanje položaja žensk v Sloveniji. Raziskava Slovensko javno mnenje namreč omogoča analizo nekaj identično postavljenih vprašanj v daljšem obdobju. Glede na namen raziskave, da pokažemo različne vidike slabšanja položaja žensk s poglobljanjem družbene in ekonomske krize, smo se odločili za analizo v treh smereh:

1. V zadnjih štirih raziskavah Slovensko javno mnenje (1984, 1986, 1987 in 1988) je analiziran sklop štirih identično postavljenih vprašanj o stališčih do družbenopolitičnih vprašanj in aktualnih dogajanj pri nas in v svetu. Delež odgovorov 'ne vem, neodločen' je z različnimi metodami pojasnjevan z izobrazbo, starostjo, velikostjo in tipom naselja, v katerem anketiranec živi, informiranostjo ter seveda spolom. To so spremenljivke, za katere so različni avtorji že ugotovili, da pomembno vplivajo na odgovore 'ne vem'. Naša domneva je, da pogostost pojavljanja tega odgovora najbolj pojasnjuje poleg izobrazbe prav spol, kar bi potrdilo zgoraj postavljeno domnevo o slabem položaju žensk v slovenski družbi. Nadaljnja domneva pa je, da se v času

položaj slovenske ženske še slabša.

2. Posebej je analiziran večji sklop vprašanj iz Slovenskega javnega mnenja v dveh letih: 1982 in 1986. Vprašanja so razdeljena v dve skupini: (1) vprašanja, ki se nanašajo na ozje (družinsko in delovno okolje) anketiranega in (2) vprašanja o oddaljenejših družbeno političnih temah. Domneva namreč je, da se ženske manj odločajo za odgovore 'ne vem, neodločen' glede na moške, če gre za vprašanja, ki se tičejo njihovega najožjega prostora (družine ipd.), bolj pa, če gre za vprašanja o delovnem prostoru, in najbolj ob vprašanjih, ki se tičejo splošnih političnih tem.
3. Slednja domneva je še natančneje preverjana na podatkih Slovenskega javnega mnenja v letu 1988 na večjem številu izbranih spremenljivk. Podrobneje je analizirana razlika v odgovarjanju z 'ne vem, neodločen' na treh bipolarnostih: (a) javno - zasebno, (b) neosebno - osebno ter (c) birokratski jezik - vsakdanji jezik.

V tem članku podrobneje predstavljamo rezultate tistega dela empirične raziskave, ki je naveden pod prvo točko in se tiče (ne)oblikovanja stališč v politični sferi.

2. Vzorec in metodologija

Vse postavljene domneve so preverjane na podatkih iz raziskave Slovenskega javnega mnenja, ki jo izvajajo Niko Toš in sodelavci na Fakulteti za sociologijo politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Že od leta 1968 dalje poteka to sistematično raziskovanje stališč in mnenj ljudi o ključnih družbenih, političnih, gospodarskih vprašanjih v času in prostoru, sočasno pa tudi o vprašanjih človekovega doživljanja in izkustev iz njegovih drobnih neposrednosti vsakodnevnja (Toš in sodelavci 1987). Doslej je bilo izvedenih že petnajst raziskav (letošnja SJM '89 še teče) v naslednjih letih: 1968 (velikost vzorca je bila 2475 prebivalcev), 1969 (2400), 1970/71 (2100), 1972 (2100), 1973 (2100), 1975/76 (2100), 1978 (2064), 1980 (2031), 1981/82 (2049), 1983 (2067), 1984 (2029), 1986 (2053), 1987 (2033), 1988 (2075) in 1989. Skupno vsem raziskavam Slovenskega javnega mnenja je, da so zasnovane na stratificiranem reprezentativnem vzorcu polnoletnih prebivalcev SR Slovenije in da so oprte na standardiziran vprašalnik, ki je bil izveden s pomočjo izbranih anketarjev v neposrednem pogovoru s slučajno izbranimi osebami. Zasnova vzorca je opisana in analizirana v posebni publikaciji (Blejec 1970).

Ker je osnovna domneva, da se položaj slovenske ženske z ekonomsko in družbeno krizo znatno slabša, smo v tej raziskavi analizirali in primerjali podatke od leta 1982 naprej. Glede na posamezne domneve smo izbrali vprašanja, ki vsebinsko ustrezajo posameznemu konceptu ali vsebinskemu sklopu. Odvisna spremenljivka je v tej raziskavi število odgovorov 'ne vem, neodločen' v vprašanjih posameznega vsebinskega sklopa (npr. v primeru

sklopa štirih vprašanj z možnim odgovorom 'ne vem, sem neodločen' je odvisna spremenljivka določena s številom teh odgovorov na ta štiri vprašanja - torej spremenljivka 'ne vem, neodločen' ima tedaj lahko pet vrednosti: 0, 1, 2, 3, 4).

V tem članku predstavljamo rezultate analize v štirih časovnih točkah v času, ko se je ekonomska in družbena kriza povečevala. V tem časovnem intervalu je analiziran sklop štirih vprašanj o različnih družbenopolitičnih temah. Ta del je zaradi vsebine vprašanj tudi najprimernejši za primerjavo z rezultati, ki jih je dobil Rapoport (1982). Gre torej za (ne)oblikovanje stališč v politični sferi.

V letih 1984 (izvedba raziskave september-oktober 1984), 1986 (marec-april 1986), 1987 (maj-junij 1987) in 1988 (maj 1988) so bila v raziskavah Slovensko javno mnenje izbrana naslednja štiri vprašanja, ki so vsa leta postavljena v identični obliki in so zato podatki primerljivi v času:

RAZVITI - Kako naj bi se po vašem mnenju v prihodnje razvijali družbeno-gospodarski odnosi med razvitenimi in manj razvitimi republikami v Jugoslaviji?

- 1 - manj razvite republike in pokrajine naj same skrbijo za svoj nadaljnji razvoj
- 2 - to naj bo predvsem skrb vse jugoslovanske skupnosti, zlasti pa razvitih republik
- 3 - manj razvite republike naj same skrbijo zase, jugoslovanska skupnost pa naj jim pri tem pomaga
- 4 - ne ve, neodločen

POLITZK - Ali je politika, za katero se zavzema Zveza komunistov pri nas, skladna z interesi večine, ali ne?

- 1 - povsem skladna
- 2 - deloma je skladna
- 3 - ni skladna
- 4 - ne ve, neodločen

ZUNAPOL - Kakšna zunanja politika v sedanjih razmerah najbolj ustreza interesom Jugoslavije?

- 1 - prizadevati si moramo za mir in enakopravnost med narodi, ne glede na to, ali je to velikim silam všeč, ali ne
- 2 - biti moramo za mir in enakopravnost, vendar tako, da se velikim silam ne zamerimo
- 3 - skrbimo naj le za svoje probleme, svetovne probleme pa naj si vsak ureja tako kot more in želi
- 4 - prej ali slej se bomo morali odločiti za en ali drugi blok

- ne vem, neodločen

VARNOST - Ali sodite, da bi lahko v prihodnosti kakšna tuja sila (država ali skupina držav) ogrozila varnost Jugoslavije, ali ne?

(Če da S katere strani je po vašem mnenju možna ta nevarnost?

- 1 - možna je nevarnost s strani Zahoda
- 2 - možna je nevarnost s strani Vzhoda
- 3 - ogroženi smo tako z Vzhoda kot Zahoda
- 4 - ne ve, neodločen
- 5 - ne vidi, da bi nam s katerekoli strani pretila nevarnost

Izbrane neodvisne spremenljivke pa so:

1. spol

- 1 - moški
- 2 - ženske

2. izobrazba

- 1 - osnovna šola
- 2 - strokovna šola
- 3 - srednja šola
- 4 - višja ali visoka šola

3. starost

- 1 - do 25 let
- 2 - 26 do 30 let
- 3 - 31 do 40 let
- 4 - 41 do 50 let
- 5 - 51 do 60 let
- 6 - 61 in več let

4. velikost naselja

- 1 - do 500 prebivalcev
- 2 - 501 do 2000 prebivalcev
- 3 - 2001 do 4000 prebivalcev
- 4 - 4001 do 10000 prebivalcev
- 5 - 10001 do 15000 prebivalcev
- 6 - 15001 in več prebivalcev

5. tip krajevne skupnosti

- 1 - mestna
- 2 - primestna
- 3 - vaška

6. branje dnevnih časopisov (Delo, Ljubljanski dnevnik, Večer)

- 1 - nobenega ne bere
- 2 - včasih bere vsaj enega
- 3 - redno ali pogosto bere vsaj enega

Domneve so preverjane z različnimi statističnimi metodami: (večfaktorsko) analizo variance, multiplo klasifikacijsko analizo in linearnimi strukturnimi modeli. Za analizo podatkov so bile uporabljene datoteke SJMxx.dat, ki so na voljo v Računalniškem centru in Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na FSPN. Računalniško analizo podatkov sta izvedla Anuška Ferligoj in Peter Kozmik. Uporabljena sta bila programa SPSS PC (npr. Norušis 1988) in LISREL VI (Joreskog in Sorbom 1984).

3. Rezultati

V tabeli 1 so podani odstotki odgovorov 'ne vem, neodločen' za vsa štiri vprašanja o družbenopolitičnih temah in vsa štiri leta. Posebej so zapisani odstotki za moške in ženske ter kvocient teh dveh odstotkov.

Rapoport (1982) je v svojem delu preverjal stabilnost odgovorov 'ne vem' s funkcionalnim vzorcem za leti 1972 in 1976 in ugotovil veliko zanesljivost pri teh odgovorih pri moških in ženskah. V njegovi študiji je bil največji kvocient med odstotkoma 'ne vem' za ženske v odnosu do moških 2, v povprečju pa okoli 1.5. Ko smo preverjali ta kvocient na podatkih Slovenskega javnega mnenja, smo na nekaterih vprašanjih iz političnega življenja dobili kvocient tudi večji kot 3. Tudi v tabeli 1 smo dobili največji kvocient 2.8 v letu 1988. Pri tem ne smemo pozabiti, da v svetu ta kvocient s časom pada!

Pregled odstotkov odgovorov 'ne vem' za ves vzorec, kakor tudi posebej za moške in posebej za ženske, kaže postopno padanje. Vendar ta odstotek pada pri moških hitreje kot pri ženskah. To se lepo kaže pri kvocientih med odstotki 'ne vem' za ženske v odnosu do moških, ki s časom praviloma rastejo. To pomeni, da se s časom (in v našem primeru s splošno krizo) razkorak pri odločanju za odgovor 'ne vem' ob stališčih o družbenopolitičnih vprašanjih med moškimi in ženskami povečuje. Rapoport (1982) pa v svoji študiji, kjer je primerjal podatke v letih 1972 in 1976, ugotavlja, da se razkorak med odgovori 'ne vem' pri ženskah in moških s časom zmanjšuje!

Podobno kot Francis in Busch (1976) smo tudi v tej raziskavi konstruirali odvisno spremenljivko NE VEM tako, da smo za izbrana vprašanja (zgoraj navedena štiri vprašanja) za vsakega posameznika prešteli odgovore 'ne vem, neodločen'. Podobno analizo kot v tem članku smo opravili z različnimi sklopi vprašanj. Frekvenčne porazdelitve te spremenljivke za omenjena štiri vprašanja v štirih letih z osnovnimi statistikami so podane v tabeli 2.

Tabela 1: Razlike med spoloma v 'ne vem, neodločen'

	SJM'84	SJM'86	SJM'87	SJM'88
<i>RAZVITI</i>				
% ne vem	14.1	8.8	7.6	6.0
% moških	9.7	5.8	5.4	3.6
% žensk	18.2	11.5	9.6	8.1
% ž. / %m.	1.9	2.0	1.8	2.3
<i>POLITZK</i>				
% ne vem	22.3	20.8	17.2	18.0
% moških	15.9	14.7	12.0	12.0
% žensk	28.4	26.3	21.9	23.4
% ž. / %m.	1.8	1.8	1.8	2.0
<i>ZUNAPOL</i>				
% ne vem	11.3	11.7	11.5	10.8
% moških	8.0	8.5	7.4	5.5
% žensk	14.5	14.6	15.2	15.6
% ž. / %m.	1.8	1.7	2.1	2.8
<i>VARNOST</i>				
% ne vem	22.1	27.4	23.5	26.7
% moških	16.4	19.4	16.2	17.9
% žensk	27.5	34.8	30.2	34.5
% ž. / %m.	1.7	1.8	1.9	1.9

Konstruirana spremenljivka je izrazito asimetrična v desno. Med 50 in 60% anketiranih ni odgovorilo z 'ne vem, neodločen' na nobeno vprašanje, med 1 in 3% pa na vsa štiri vprašanja. Asimetričnost konstruirane spremenljivke, ki sicer otežkoča statistično analizo, bi bila manj izrazita, če bi upoštevali večje število vprašanj.

3.1 Analiza variance

Najprej pogledjmo razlike v povprečjih med spoloma v izbranih štirih letih. Rezultati najpreprostejše analize variance so podani v tabeli 3.

Trendi, ki smo jih razkrili pri analizi posameznih od štirih vprašanj, se zelo izrazito kažejo tudi pri rezultatih, ki so prikazani v tabeli 3. Razkorak med spoloma v smislu neodločenosti, ki je merjen s kvociantom med aritmetično sredino spremenljivke NE VEM za ženske in aritmetično sredino za moške, se povečuje v zadnjih petih letih, kar je v nasprotju z rezultati Rapoporta (1982), ki je analiziral leti 1972 in 1976.

Tabela 2: Frekvenčne porazdelitve spremenljivke NE VEM

št. 'ne vem' odgovorov	SJM'84	SJM'86	SJM'87	SJM'88
0	59.2	56.6	60.9	58.5
1	23.0	26.4	24.9	27.7
2	9.4	11.1	9.3	9.1
3	5.5	3.7	3.2	3.3
4	2.9	2.3	1.7	1.4
<i>št. anketiranih</i>	2357	2053	2033	2075
<i>ar. sredina</i>	0.70	0.69	0.60	0.62
<i>st. odklon</i>	1.04	0.97	0.91	0.89

Tabela 3: Osnovni statistični kazalci spremenljivke NE VEM po spolu
(v oklepaju je kvocient med povprečjem za ženske in povprečjem za moške)

	SJM'84	SJM'86	SJM'87	SJM'88
<i>ar. sredina</i>				
moški	.50	.48	.41	.39
ženske	.89 (1.8)	.87 (1.8)	.77 (1.9)	.82 (2.1)
<i>st. odklon</i>				
moški	.87	.80	.74	.69
ženske	1.14	1.06	1.00	.99
<i>št. cnot</i>				
moški	1141	980	973	978
ženske	1216	1073	1060	1097
<i>F - statistika</i> ($P < 0.01$)	84.49	86.15	82.43	126.47

V nadaljevanju kontrolirajmo razlike v povprečjih spremenljivke NE VEM med spoloma z izobrazbo anketiranih, starostjo, velikostjo naselja in tipom krajevne skupnosti. Razlike smo kontrolirali s posameznimi spremenljivkami z dvofaktorsko analizo variance. V tabelah od 4 do 7 so podani osnovni rezultati te analize. Razlike v povprečjih glavnih učinkov so bile povsod statistično značilne na stopnji manjši od 0.01, interakcije pa statistično neznačilne.

Iz tabele 4 je razvidno, da povprečja znotraj skupine oseb z osnovno in strokovno šolo

Tabela 4: Aritmetične sredine spremenljivke NE VEM po spolu in izobrazbi

	SJM'84	SJM'86	SJM'87	SJM'88
<i>oslovna šola</i>				
moški	.80	.68	.60	.58
ženske	1.19 (1.5)	1.15 (1.7)	1.09 (1.8)	1.11 (1.9)
<i>strokovna šola</i>				
moški	.43	.46	.38	.36
ženske	.78 (1.8)	.70 (1.5)	.69 (1.8)	.80 (2.2)
<i>srednja šola</i>				
moški	.19	.29	.30	.25
ženske	.49 (2.6)	.58 (2.0)	.41 (1.4)	.53 (2.1)
<i>višja, visoka šola</i>				
moški	.14	.18	.17	.18
ženske	.22 (1.6)	.39 (2.2)	.24 (1.4)	.34 (1.9)

pri moških s časom izrazito padajo, pri ženskah pa ne. Znotraj izobrazbene skupine srednjih ter višjih in visokih šol s časom povprečja odgovorov 'ne vem, neodločen' ne padajo, razkorak med moškimi in ženskami se praviloma ne zmanjšuje. V skupinah oseb s srednjo šolo ter višjo in visoko šolo je kvocient med ženskim in moškim povprečjem spremenljivke NE VEM boljši v letu 1987 (s približno 2 pade celo na 1.4), vendar se v letu 1988 zopet povzpne (na približno 2). Zopet drugačen rezultat kot pri Rapoportu (1982), ki je ugotovil, da se v skupini najbolj izobraženih obnaša neodločenost pri odgovarjanju pri obeh spolih enako. V letu 1988 je povprečna vrednost NE VEM pri ženskah v skupini višje in visoko izobraženih približno enaka povprečju pri moških v skupini strokovno izobraženih!

Pravo olajšanje je kvocient za mlajše ženske (do 25 let) v letu 1987: 0.9, ki je razviden v tabeli 5! To je eden redkih pozitivnih rezultatov za ženske v tej raziskavi. Zakonitosti v tabeli 5 niso očitne. Morda le ena, da se razkorak med ženskami in moškimi kaže v največji meri med najstarejšimi (od 61 let naprej), kar je mogoče pojasnjevati tudi z Rapoportovimi argumenti o socializaciji. Zanimivi so rezultati zadnjega leta (1988): najmanjši razkorak med ženskami in moškimi v neodločenosti je pri mlajših od 30 let, povzpne se v starostni skupini od 31 do 40 let, zopet pade v starosti od 41 do 60 let ter doseže največjo vrednost (2.5) pri starosti od 61 let in več. Ta rezultat bi bilo mogoče pojasnjevati z večjo vsestransko obremenjenostjo ženske v obdobju od 31 do 40 let.

Najočitnejša zakonitost v tabeli 6 je, da se v času (s krizo) povečuje razkorak med žensko in moško neodločenostjo z velikostjo naselja, kjer živijo (glej zadnji stolpec in zadnjo vrstico v tabeli 6). Višek je kvocient med ženskim in moškim povprečjem na NE

Tabela 5: Aritmetične sredine spremenljivke NE VEM po spolu in starosti

	SJM'84	SJM'86	SJM'87	SJM'88
<i>do 25 let</i>				
moški	.39	.56	.49	.37
ženske	.70 (1.8)	.66 (1.2)	.44 (0.9)	.63 (1.7)
<i>od 26 do 30 let</i>				
moški	.45	.37	.48	.33
ženske	.68 (1.5)	.70 (1.9)	.60 (1.3)	.57 (1.7)
<i>od 31 do 40 let</i>				
moški	.41	.48	.41	.35
ženske	.54 (1.3)	.75 (1.6)	.58 (1.4)	.81 (2.3)
<i>od 41 do 50 let</i>				
moški	.49	.47	.29	.33
ženske	.88 (1.8)	.87 (1.9)	.82 (2.8)	.63 (1.9)
<i>od 51 do 60 let</i>				
moški	.52	.52	.37	.52
ženske	1.06 (2.0)	1.09 (2.1)	.89 (2.4)	.96 (1.9)
<i>61 let in več</i>				
moški	.89	.47	.56	.52
ženske	1.47 (1.7)	1.21 (2.6)	1.29 (2.3)	1.30 (2.5)

VEM v največjih naseljih in v zadnjem letu (1988), ki je večji od 3!

Vodoravni pregled tabele 7 zopet razkriva, da se v času (s krizo) razkorak med žensko in moško neodločenostjo povečuje, še posebej močno pri mestni populaciji. Čeprav so povprečja NE VEM za vaški del populacije največja, je razkorak med moškimi in ženskami prav na vasi najmanjši.

3.2 Multipla klasifikacijska analiza

Spremenljivko NE VEM smo pojasnjevali tudi z več neodvisnimi spremenljivkami z večfaktorsko analizo variance in multiplo klasifikacijsko analizo. Slednjo metodo je uporabil pri pojasnjevanju podobno konstruirane spremenljivke NE VEM tudi Converse (1976), kjer je poleg izobrazbe vključil še tri spremenljivke, ki so merile lastnosti postavljenih vprašanj (težavnost, obliko in vsebino vprašanja). Ugotovil je, da pri pojasnjevanju neodločenosti izstopa izobrazba, ostale spremenljivke pa zanemarljivo malo pojasnjujejo odvisno spremenljivko.

Tabela 6: Aritmetične sredine spremenljivke NE VEM po spolu in velikosti naselja

	SJM'84	SJM'86	SJM'87	SJM'88
<i>do 500 preb.</i>				
moški	.79	.57	.54	.54
ženske	1.33 (1.7)	1.01 (1.8)	1.09 (2.0)	.99 (1.8)
<i>nad 500 do 2000</i>				
moški	.36	.53	.45	.36
ženske	.85 (2.4)	.95 (1.8)	.71 (1.6)	.85 (2.4)
<i>nad 2000 do 4000</i>				
moški	.32	.48	.35	.27
ženske	.66 (2.1)	.77 (1.6)	.65 (1.9)	.56 (2.1)
<i>nad 4000 do 10.000</i>				
moški	.37	.33	.28	.43
ženske	.79 (2.1)	.55 (1.7)	.41 (1.5)	.85 (2.0)
<i>nad 10.000 do 15.000</i>				
moški	.42	.29	.26	.27
ženske	.80 (1.9)	.57 (2.0)	.73 (2.8)	.64 (2.4)
<i>nad 15.000 preb.</i>				
moški	.36	.39	.31	.25
ženske	.56 (1.6)	.78 (2.0)	.64 (2.1)	.77 (3.1)

Z večanjem števila neodvisnih spremenljivk se število enot v posameznih celicah zelo zmanjša. Zato podajmo le rezultate multiple klasifikacijske analize tistih treh neodvisnih spremenljivk, ki so najmočnejše pojasnile spremenljivko NE VEM: spol, izobrazbo in starost. Rezultati so podani v tabeli 8.

V tabeli 8 podaja koeficient β relativno pomembnost posameznih neodvisnih spremenljivk pri njihovem pojasnjevanju odvisne spremenljivke NE VEM, če vse ostale neodvisne spremenljivke 'držimo konstantne'. R^2 pa podaja odstotek pojasnjene variance spremenljivke NE VEM s tremi neodvisnimi spremenljivkami. Pojasnili smo med 11 in 15 odstotki variance spremenljivke NE VEM, kar seveda ni zelo veliko, vendar indikativno. Najmočnejši vpliv ima izobrazba, nato pa spol. V zadnjem letu (1988) se vpliv spola na neodločenost skoraj izenači z izobrazbo! Tako močnega vpliva spola na neodločenost ni zaznati v nobeni podobni dostopni študiji, v kateri so pojasnjevali odgovore 'ne vem, neodločen'. Koeficienti D pa podajajo relativni vpliv posamezne kategorije posamezne neodvisne spremenljivke na neodločenost. Kot je razvidno iz tabele 8, dajejo vrednosti koeficientov D povsem skladne rezultate kot analize varianc, ki so podane v tabelah 4 in

Tabela 7: Aritmetične sredine spremenljivke NE VEM po spolu in tipu krajevne skupnosti

	SJM'84	SJM'86	SJM'87	SJM'88
<i>mestna</i>				
moški	.33	.35	.31	.29
ženske	.66 (2.0)	.74 (2.1)	.57 (1.8)	.73 (2.5)
<i>primestna</i>				
moški	.44	.51	.34	.29
ženske	.75 (1.7)	.82 (1.6)	.76 (2.2)	.70 (2.4)
<i>vaška</i>				
moški	.66	.57	.52	.50
ženske	1.17 (1.8)	1.01 (1.8)	.96 (1.9)	.96 (1.9)

3.3 Linearni strukturni model

Spremenljivko NE VEM, ki meri neodločenost pri odgovarjanju na vprašanja o družbeno političnih temah, smo pojasnjevali tudi z vzročnim modelom, oziroma natančneje z linearnim strukturnim modelom. Predno se lotimo samega modela, najprej pregledjemo Pearsonove korelacijske koeficiente med spremenljivko NE VEM ter neodvisnimi spremenljivkami: izobrazba, starost, velikost naselja in branje dnevnikov. Korelacijski koeficienti so izračunani za ves vzorec ter za moški del in ženski del posebej. Rezultati so podani v tabeli 9. Pearsonov korelacijski koeficient in seveda linearni strukturni modeli predpostavljajo vsaj približno večrazsežno normalno porazdelitev. Ta predpostavka v našem primeru popolnoma ne drži: vse spremenljivke so diskretnega značaja in precej asimetrično porazdeljene, vsaj starost pa se ne povezuje ravno idealno linearno, če se spomnimo pregleda aritmetičnih sredin in rezultatov multiple klasifikacijske analize. Res je, da so razne študije pokazale robustnost linearnih modelov za te osnovne predpostavke, vendar je potrebno rezultate v tem poglavju jemati z delno rezervno.

Tabela 9 razkriva nove zanimive lastnosti obravnavanih spremenljivk. Praviloma se korelacijski koeficienti, merjeni na celem vzorcu, spremenijo, če jih opazujemo le na moških ali le na ženskah. Na moškem delu vzorca se praviloma zmanjšajo, na ženskem pa povečajo. To pomeni, da merjene neodvisne spremenljivke bolj pojasnjujejo neodločenost pri ženskah kot pri moških: na primer z večanjem izobrazbe pada število odgovorov 'ne vem' pri moških manj striktno kot pri ženskah. Najmočnejša zveza z NE VEM se kaže pri izobrazbi in branju dnevnih časopisov v obeh spolih, le pri ženskah pri starosti, medtem

Tabela 8: Multipla klasifikacijska analiza vplivov starosti, izobrazbe in spola na NE VEM (koeficienti D , β in R^2 so popravljeni)

	SJM'84		SJM'86		SJM'87		SJM'88	
	D	β	D	β	D	β	D	β
<i>starost</i>								
do 25	-.07		-.04		-.05		-.06	
26 do 30	-.08		-.08		.01		-.10	
31 do 40	-.14		-.03		-.07		.00	
41 do 50	-.01		-.00		-.04		-.13	
51 do 60	.02		.07		-.00		.07	
61 in več	.38		.09		.27		.28	
		.16		.06		.11		.14
<i>izobrazba</i>								
osnovna	.27		.23		.25		.22	
strokovna	-.07		-.08		-.04		-.01	
srednja	-.31		-.23		-.22		-.20	
višja, visoka	-.46		-.38		-.36		-.33	
		.27		.23		.25		.23
<i>spol</i>								
moški	-.16		-.19		-.15		-.21	
ženske	.15		.17		.14		.18	
		.15		.18		.16		.22
R^2		.15		.11		.13		.14

Tabela 9: Pearsonovi korelacijski koeficienti med NE VEM in štirimi neodvisnimi spremenljivkami za ves vzorec, moške in ženske

	SJM'84	SJM'86	SJM'87	SJM'88
<i>izobrazba</i>				
vsi	-.31	-.25	-.29	-.26
moški	-.30	-.22	-.20	-.21
ženske	-.32	-.27	-.33	-.30
<i>starost</i>				
vsi	.19	.11	.15	.16
moški	.13	.00	-.03	.08
ženske	.23	.18	.25	.20
<i>velikost naselja</i>				
vsi	-.18	-.08	-.14	-.09
moški	-.16	-.11	-.13	-.14
ženske	-.22	-.10	-.16	-.09
<i>dnevnik</i>				
vsi	-.30	-.18	-.27	-.22
moški	-.29	-.14	-.20	-.19
ženske	-.29	-.19	-.28	-.21

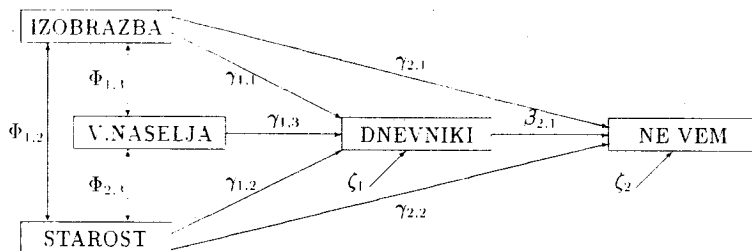
ko velikost naselja kaže šibkejšo povezanost.

Že pregled korelacijskih koeficientov kaže, da štiri izbrane neodvisne spremenljivke (izobrazba, starost, velikost naselja in branje dnevnih časopisov) različno učinkujejo na neodločenost pri moških in pri ženskah. Poizkusimo zgraditi za oba podvzorca (moški, ženske) vzročni model, ki bi kar se da dobro pojasnil merjeno neodločenost. Takoj je potrebno poudariti, da za izdelavo korektnega vzročnega modela veliko pomembnih spremenljivk manjka, ker smo omejeni na že zbrane podatke v okviru raziskave Slovensko javno mnenje, saj načrtovalci raziskave niso imeli v mislih potrebe naše raziskave. Kljub temu je mogoče zaznati določene tendence že z obdelavo teh podatkov. Kot primer pomanjkljivosti naj navedemo merjenje informiranosti. V našem primeru smo se morali zadovoljiti z branjem dnevnih časopisov, kar seveda ne meri informiranosti v vsej kompleksnosti, kajti oseba je lahko informirana tudi prek drugih javnih občil.

Vzročni model, ki je predstavljen na sliki 1 s standardnimi oznakami modela LISREL (Joreskog in Sorbom 1984), je zasnovan takole: izobrazba, velikost naselja in starost vplivajo na branje dnevnih časopisov in preko te spremenljivke na neodločenost. Izobrazba in starost pa vplivata na neodločenost v stališčih tudi direktno, ne le prek informira-

nosti. Velikost naselja, v katerem vprašanec živi, lahko vpliva na neodločenost le prek informiranosti, ne pa direktno.

Slika 1: Vzročni model za pojasnitev spremenljivke NE VEM

Parametre smo ocenili z metodo največjega verjetja, ki je vgrajena v program LISREL. Nobenega od osmih modelov (štiri za moške in štiri za ženske) ni bilo potrebno zavrniti. Ocene parametrov za standardizirane spremenljivke so podane v tabeli 10. Standardne napake ocen parametrov so vse približno 0.03.

Odstotki pojasnjene variance spremenljivke NE VEM so seveda v tem primeru manjši kot pri multipli klasifikacijski analizi, ker je bila tam vključena spremenljivka SPOL. V primeru modela LISREL pa SPOL (ki je sicer nominalna spremenljivka in je zato ne moremo vključiti v LISREL, ki predpostavlja boljše merske lestvice) obravnavamo tako, da vzorec po spolu razdelimo na dva podvzorca in na vsakem ocenimo parametre. Spremenljivko SPOL torej obravnavamo kot pogojno spremenljivko (Saris in Stronkhorst 1984). Tudi sicer odstotek pojasnjene variance v multipli klasifikacijski analizi in v modelu LISREL ni povsem primerljiv, ker sta ta dva statistična pristopa zelo različna.

Odstotek pojasnjene variance spremenljivke NE VEM je v našem modelu relativno majhen (pri moških med 5.6 in 12.9%, pri ženskah med 9.3 in 15.4%). Vendar je v vseh primerih ta odstotek statistično značilen pri stopnji manjši od 0.01. Razlike med spoloma je seveda tudi v tej analizi mogoče jasno zaznati. Razlike so predvsem v pojasnjeni varianci neodločenosti ($1 - \Psi_{2,2}$), ki je pri ženskah (razen v letu 1984) skoraj dvakrat večja kot pri moških. Tudi pri pojasnjevanju branosti dnevnikov se kaže (sicer manj izrazito) podobna tendenca: spremenljivke izobrazba, starost in velikost naselja bolj pojasnjujejo branje dnevnikov pri ženskah kot pri moških. Vpliv informiranosti (branosti dnevnikov) na neodločenost pa je pri obeh spolih podoben. Zanimiva sta tudi direktna vpliva (ne preko branosti dnevnikov) iz izobrazbe in starosti na neodločenost. Izobrazba močneje vzročno učinkuje na neodločenost v letu 1984 pri moških.

Tabela 10: Ocene parametrov vzročnega modela predstavljenega na sliki 1

param.	SJM'84		SJM'86		SJM'87		SJM'88	
	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske
$\Phi_{1,1}$	-.10	-.33	-.12	-.30	-.10	-.36	-.14	-.29
$\Phi_{1,2}$.33	.31	.32	.29	.34	.29	.33	.27
$\Phi_{2,1}$	-.07	-.10	.02	.02	.02	-.00	-.04	-.02
$\gamma_{1,1}$.28	.30	.24	.29	.31	.33	.25	.32
$\gamma_{1,2}$	-.16	-.05	-.09	-.01	-.07	-.00	-.12	.02
$\gamma_{1,3}$.23	.26	.25	.25	.16	.25	.23	.24
$\gamma_{2,1}$	-.22	-.20	-.20	-.20	-.15	-.21	-.16	-.22
$\gamma_{2,2}$.06	.13	-.03	.11	-.06	.15	.04	.13
$\beta_{2,1}$	-.19	-.19	-.08	-.11	-.15	-.17	-.12	-.11
$\Psi_{1,1}$.79	.78	.83	.81	.84	.78	.82	.80
$\Psi_{2,2}$.87	.85	.94	.91	.94	.85	.94	.89

v letu 1986 se učinka skoraj izenačita pri moških in ženskah, v letih 1987 in 1988 pa je vzročni učinek močnejši pri ženskah. To pomeni, da izobrazba pri ženskah, neodvisno od branja ali nebranja dnevnih časopisov, vedno bolj (s krizo) pomembno pojasnjuje neodločenost. Manj izobražene so še bolj neodločene, bolj izobražene so bolj odločne pri postavljanju stališč o družbenopolitičnih vprašanjih. Starost ne vpliva bistveno na branje dnevnih časopisov, morda pri moških rahlo bolj kot pri ženskah (bolj kot so stari, manj berejo dnevne časopise). Zanimiva pa je razlika v direktnem vplivu starosti na neodločenost: pri moških je ta vpliv zelo majhen, največkrat statistično neznačilen, včasih celo negativen (bolj kot so stari, manj so neodločeni), pri ženskah pa precej večji (vedno statistično značilen) in pozitiven (bolj kot so stare, bolj so neodločene). Velikost naselja direktno ne vpliva na neodločenost pri obeh spolih. Zato tega vpliva nismo vključili v model. Velikost naselja pa močno vpliva na branost dnevnih časopisov (pri obeh spolih podobno) in prek tega na neodločenost.

4. Zaključek

V tem članku je predstavljen nekoliko specifičen metodološki pristop in sicer analiza odgovorov 'ne vem, neodločen' na različna vprašanja, postavljena v longitudinalni raziskavi Slovensko javno mnenje. Taka možnost odgovora je običajna v vsakem vprašalniku, vendar jo raziskovalci največkrat ne analizirajo oziroma jo obravnavajo kot manjkajoči po-

datek. Pokazalo se je, da prav analiza odgovorov 'ne vem, neodločen' daje pomembne informacije o ljudeh, ki se odločajo za to možnost odgovora.

Primerjava naše in podobnih raziskav v svetu, kjer je neodločenost pojasnjavana s spolom, družbenoekonomskim položajem respondentov ipd., je pokazala, da je pri nas spolna pripadnost močnejše delujoč dejavnik za (ne)oblikovanje stališč kot drugje. V naši raziskavi smo ugotovili, da so razlike med ženskami in moškimi večje kot v podobnih raziskavah, in da se skozi čas z večanjem vsesplošne krize ne zmanjšujejo, temveč nasprotno - povečujejo.

Pri različnih starostnih kategorijah žensk smo ugotovili zanimivo značilnost. Ženske do 25 let kažejo precej manjšo stopnjo neodločenosti. V starostnih kategorijah nad 25 let pa se takoj poveča razlika med ženskami in moškimi v stopnji neodločenosti. Medtem ko so vse dosedanje raziskave o politični dejavnosti žensk kazale na visoko stopnjo aktivnosti med ženskami v starosti od 30 do 40 let, je naša raziskava pokazala na znaten dvig deleža odgovorov 'ne vem', ki pričajo o neinformiranosti ali apatičnosti prav v tej starostni strukturi žensk.

Precej večja neodločenost pri ženskah kot pri moških prav gotovo vpliva na manjšo vključenost žensk v procesih odločanja v naši družbi, kar se kaže v premajhnem deležu žensk med vodilnimi in vodstvenimi delavci, politiki itd. Glede na rezultate te raziskave lahko pričakujemo, da bo v bodoče kot posledica večanja krize ta delež še manjši.

Literatura

- [1] Boh K. (1985): Empirična verifikacija sociološke paradigme nuklearne družine v družbi blaginje. Družboslovne razprave, 3.
- [2] Boh K., Sadar-Černigoj N. (1983): Spreminjanje življenjskih vzorcev v evropskih družinah. Ljubljana: ISU.
- [3] Blejec M. (1970): Načrti in analiza vzorcev za ankete "Slovensko javno mnenje" SJM'68, SJM 69 in SJM'70. Ljubljana: VŠSPN.
- [4] Converse J.M. (1976): Predicting no opinion in the polls. Public Opinion Quarterly, 40, 515-530.
- [5] Ferligoj A., Mežnarič S., Ule M. (1980): Razpodjela svakodnevnih uloga u porodici izmedju želje (društva) i stvarnosti (porodice). Sociologija, 4, 419-439.
- [6] Ferber R. (1966): Item nonresponse in a consumer survey. Public Opinion Quarterly, 30, 399-415.
- [7] Francis J., Busch L. (1975): What we don't know about "I don't knows". Public Opinion Quarterly, 39, 207-218.

- [8] Igljč H. (1988): Ego-centrične socialne mreže. Družboslovne razprave, 6, 82-93.
- [9] Joreskog K.G., Sorbom D. (1984): LISREL VI Analysis of Linear Structural Relations by Maximum Likelihood, Instrumental Variables, and Least Squares Methods. User's Guide. Uppsala: University of Uppsala.
- [10] Michelat G. in Simon M. (1985): Les 'sans response' aux questions politiques. Pouvoirs (Les sondages), 33, 41-56.
- [11] Norušis M. (1988): The SPSS Guide to Data Analysis for SPSS/PC+. Spss Inc.
- [12] Rapoport R. (1981): The sex gap in political persuading: where the structuring principle works. American Journal of Political Science, 25, 32-46.
- [13] Rapoport R.B. (1982): Sex differences in attitude expression: A generational explanation. Public Opinion Quarterly, 46, 86-96.
- [14] Saris E.W. in Stronkhorst H. (1984): Causal modelling in Nonexperimental Research. Amsterdam: SRF.
- [15] Toš N. in sodelavci (1987): Slovensko javno mnenje 1987: pregled in primerjava rezultatov raziskav SJM 68 - SJM 87. Ljubljana: Delavska enotnost (Aktualna tema; 46)